

Minner fra krigsårene

● Et avisbilde vekker frem gamle minner fra arbeidstjenesten under krigen

MINNER: Dette bildet i Lillesands-Posten vakte gamle minner hos 90 år gamle Jonas Westerlund Fay som har sendt oss sine notater fra 1943.

Det var med en underlig følelse jeg så i Lillesands-Postens reportasje 7. oktober bilder av det kanonfundamentet som skremte livet av meg på Kristi Himmelfartsdagen i 1943. Her er et lite utdrag av historien jeg har skrevet for mine barn og barnebarn:

Utpå etterjulsvinteren 1943 begynte ryktene å svirre om utskrivning til Nasjonal arbeidsinnsats, men det ryktene også sa, var at gårdsarbeidere og skoleelever ikke kunne skrives ut. Jeg var heldig. En bruks-eier i Lillesand hadde et lite gårdsbruk og da hans forpakter var blitt syk, kunne jeg få jobben som «gårdsbestyrer».

Gården hadde hest og sauer og en del innmark som det skulle gjøres våronn på. Hester var vi vant med, men denne hesten jeg skulle ha som arbeidskamerat, var en høy, pensjonert travhest. Første gangen jeg skulle legge på ham gimse og bissel, strakk han hals og hode så høyt at jeg måtte opp på en krakk for å få gjort jobben.

Festung Justøya

En dag midt under våronna kom visergutten til mor opp til meg og fortalte at jeg førstkommande mandag måtte møte på Festung Justøya. Jeg ville bli hentet med lastebil halv sju om morgenen. Jeg stallet opp hesten, satte meg på sykkelen og reiste opp til Herredshuset.

Herredskassa var den institusjon i kommunen som hadde størst oversikt over folks personalia.

Herredskassereren, en god venn

av far, var satt til å skrive ut folk til Nasjonal arbeidsinnsats i vår kommune; Vestre Moland og Lillesand. Jeg spurte ham om hva han trodde far ville sagt hvis han visste at jeg ble skrevet ut til å arbeide for tyskerne? "Herre Gud, Jonas, hvem skal jeg ta? De er jo jøssinger alle sammen" (Navnet Jøssing henspiller på det tyske transportskipet "Altmark" som i 1940 ble jaget inn av engelske krigsfartøyer i Jøssingfjorden vest for Flekkefjord og hvor de engelske marinegastene befrikkede engelske krigsfanger som var stuet bort i "Altmark". Etter den episoden ble alle her i landet som motarbeidet den tyske okkupasjonsmakten kalt jøssinger).

Todt

På "Festung Justøya" var det den tyske arbeidsorganisasjonen Todt (OT) som hadde ansvaret for den nasjonale arbeidsinnsatsen. (Organisasjonen var oppkalt etter Fritz Todt, 1891-1942, ingeniør og tysk nazipolitiker. Han hadde stått for byggingen av Siegfriedlinjen og riksautostradaene. Han skapte også den militært oppsatte organisasjonen som var rekruttert av frivillige og tvangsutstrevne utlendinger. OT ble innordnet i den tyske hær med oppgave å bygge militære anlegg i Tyskland og besatte områder).

Det var tysk arbeidssjef og tysk arbeidslag. Mitt arbeidslag hadde en degradert løytnant fra Østfronten – "Herr Leiermann". Han bar alltid hatt, skinnjakke med revolverbelte, ridebukser og lange lærstøvler. Han så ganske fryktinngytende ut. Vi var redd ham da det ryktes at grunnen til hans degradasjon var hans ustyrlige sinne som hadde ført til at han i affekt hadde skutt en av sine troppssjefer. Ryktene om dette var kommet fra en

norsk kontormann på festningens anleggskontor.

En spesiell dag

Kristi Himmelfartsdag i mai 1943 var det to episoder som virkelig skremte meg og satte tankene i gang om hvordan en skulle slippe ut av dette arbeidshelvet. På oppstillingen om morgenen fikk den før omtalte kontormannen et spørsmål – på tysk naturligvis – som han ikke greide å besvare fort nok, med det resultat at han ble slått i bakken så blodet fløt fra nese og munn. Etter en stund fikk han kravlet seg opp i stående stilling. Idet jeg streifet øynene til Herr Leiermann gikk det i meg som et skudd. Mannen så helt sinnssyk ut med flakkende øyne og hvitt skum i munnviken.

På marsjen opp til festningsplatået følte jeg meg liten og forkommen. Dette var for hard kost for en godt oppdratt sørlending, men dagen skulle bli verre. I flere uker hadde vi boret hull i en stor sirkel til et nytt kanonfundament og i dag skulle vi lade og legge på ferjer, dekke over så ikke steinspruten skulle gå alt for høyt til værs. Utpå kveldingen var arbeidet ferdig, og vi sammen med Leiermann krøp med ledninger og den elektriske avfyrboksen i skjul bak en fjellknaus nede i skråningen. Leiermann trykket hardt på avfyrringsstikka, men ingenting skjedde. Etter 10-15 minutter ble vi kommandert utpå ferjene for å fjerne dem. Jeg husker jeg ba en stille bønn om at hvis jeg nå ble drept av dette mineskuddet, så måtte Gud hjelpe mor og den yngre søsteren

min. Da jeg skrittet ut på mattene, kjente jeg en bevring i magen, og så var det umulig å holde tilbake – av redsel skeit jeg i bukse. Redselen ga seg litt etter litt da jeg fikk se Leiermann gikk ut på mattene for å hjelpe til med å fjerne dem. Endelig var det gjort. Det som føltes som en evighet ble registrert på min klokke til cirka 20 minutter.

Smellet

Leiermann gikk grundig til verks med å kontrollere alle ledninger og forbindelser. Imens gikk jeg på do for å ta en grovrengring av bukse. Vi ventet på ordre om å legge ferjemattene på igjen, men siden det var blitt så langt utpå kvelden, skulle det fyres av uten ferjing. Vi ruslet ned bak knausen igjen og nå kom et øredøvende brak. Sand og stein for til himmels. Jeg holdt øye med en stor rusk som så ut til å nå høyere enn den øvrige spruten av store og små

stein. Den stod liksom stille høyt der oppe på himmelen, men så kom den susende ned igjen. Vi hørte et kraftig smell som ikke var stein mot stein, men stein mot metall.

Da vi kom opp på platået, var det et skremmende eller fornøyet syn som møtte oss, alt etter øynene som så. For første gang hadde jeg ved oppmøte på "Festung Justøya" stiftet bekjentskap med en luftkompressor på fire hjul. Den digre steinen jeg hadde sett sveve over alle de andre hadde siktet godt på vei ned fra sitt korte opphold i himmelrommet og truffet kompressoren akkurat på midten så den rett og slett var delt i to. Et merkelig syn.

Skremmende

"Nå blir vi skutt", sa min sidemann. Det utsagnet kunne nok i de dager være riktig. Skuddene satt løst hos tyskerne hvis de ante et snev av sabotasje.

Ikke lenge etter "steinregnet" med det ulykksalige uhellet eller hellet – kom arbeidsleirens kommandant. Han så ikke helt god ut. Vi ble stilt opp på linje: Carsten Abrahamsen, Johannes Govertsen og meg selv pluss noen til som jeg ikke husker navnene på. Det første ordet som nådde ørene mine var sabotasje, og deretter en flom av tyske ord hvor jeg fanget opp schiessen, tot og sechs fusse under die Erde. Det var jo nok. Sabotasje straffes med skyting og seks fot jord.

Vi så vel ikke helt patente ut der vi stod og mottok dommen av Herr generalimuss Todt. Jeg trodde – ja, jeg var helt sikker på – at vår siste time var kommet. Men, da hendte det noe som gjorde at mitt syn på Leiermann måtte revideres. Han trådte ut av linjen på militært vis og forkynte at det var han som var ansvarlig og bare ham. Die arme Norwegern hadde ikke noe med dette å gjøre annet enn å følge hans ordre.

Så var den arbeidsdagen slutt. Solen stod lavt over nordveståsene på Justøya og svøpte himmelen inn i en gulrød brann. I mine tanker var dette en Himmelfartsdag med et dobbelt budskap med svært ulikt innhold, men himmelfart hadde det i alle fall blitt.

Neste dag var ikke Leiermann på oppstillingen. Kommandanten var der alene. Senere fortalte ryktene at Leiermann var sendt tilbake til Østfronten som menig soldat, og vi tenkte vårt.

Jonas Westerlund Fay

Jeg var helt sikker på at vår siste time var kommet

Jonas Westerlund Fay